PERSPECTIVA
Legnickie Studia
Teologiczno-Historyczne
Rok VI 2007 Nr 2 (11)

Ks. Tomasz Czernik

PATRIOTYZM JAKO WARTOŚĆ NIEOGRANICZONA

W rozumieniu patriotyzmu, kryje się wartość, która kształtuje tożsamość jednostkową. Odgrywa ona ważną rolę w życiu społecznym. Jednak podobnie jak inne wartości podlega ona tym samym kryterium ludzkiej struktury bytowej. Jest ona osadzona w ludzkim działaniu. Zapytajmy, czym jest wartość w wymiarze społecznym. Wartość istnieje jedynie w relacjach intelektualnych i w wolnym bycie. Są to „dobre rzeczy", które kształtują osobowość. W ujęciu dynamicznym byt ludzki jest nieskończony, niekompletny i niedoskonały. Jest uwarunkowany historycznie. Miesza się w nim przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Dlatego dynamika jego istnienia wyraża się w tym, że może on określać siebie w kategorii postępu, rozwoju, doskonałości. Dobro rozpoznane i przyjęte przez człowieka staje się jego wartością. Może on także sam określać, a nawet kreować wartości na drodze organizowania i poznania. Człowiek przyjmuje dobra na różnych poziomach swojej egzystencji: na poziomie biologicznym, psychologicznym, intelektualnym i duchowym. Siła wiążąca przyjętego dobra decyduje o stopniu ważności i tym samym jego obowiązywalności. Stąd wartość może być bardziej lub mniej angażująca byt ludzki. Na wszystkich tych poziomach przyjmowane dobro kształtuje relacje pomiędzy osobową i samą osobę. Inaczej to ujmując wartość stoi na drodze doskonalenia się człowieka[1].

---

[1] P. Tumulty. *A Contemporary Bridge from Facts to Values: But Will Natural Law Theorists Pay Toll?* In: „International Philosophical Quarterly" 28:1988 s. 53-63.

Wartość nie jest dobrem samym w sobie, ale jest relacją osobową. W ujęciu statycznym możemy mówić o dobrach, albo o modelach życia, które noszą w sobie defekt ideologii. W koncepcji wartości zawarte są dwa elementy: sygnifikatywny i perfekcyjny. Wartość nadaje znaczenie ludzkiemu działaniu i wyznacza jego kres, którym jest pełnia, doskonałość. U źródeł takiego myślenia stoi jakby ciche założenie, że u podstaw każdego działania leży dobro rozumiane uniwersalistyczne, które wpisuje się w ludzkie możliwości poznawcze. Ten wymiar dobra jest przedmiotem dyskusji ciągle otwartej, czego przykładem są kontrowersje wokół rozumienia prawa naturalnego i związanego z nim prawa człowieka. Prawo normuje wartości i z nich wyrasta, wyznacza cele działania i je zabezpiecza, określa moc wiążącą wartości, ale także tym samy je stratyfikuje. Czasem bywa tak, że prawo charakteryzuje i hierarchizuje wartości. Jest to jednak wpływ uwarunkowań publicznych i instytucjonalnych. W doświadczeniu jednostkowym wartości są przeżywane i uznawane. Nie można nie zauważyć tej zasadniczej różnicy, która karze rozumieć wartość w jej dynamicznym charakterze. Jeśli szuka się wartości jako stałej, statycznej jakości życia, to taka postawa jakby suponuje podejście redukcjonistyczne w rozumieniu dobra jako kategorii uniwersalistycznej i poznawczej. Jest to problem ontologii wartości, która jest przedmiotem społecznych dyskusji i romantycznej koncepcji życia społecznego.

W historii filozofii wartość jako przedmiot refleksji szczególnie doszła do głosu w czasach nowożytnych. Systematyczną analizę wartości przedstawił Max Scheler w książce *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*[2], rozróżniał rzeczy i wartości. Rzeczy w jego filozofii są poznawane przez intelekt i zmysły, a wartości przez uczucia. Wartości są emanacją odczuć związanych z poznaniem rzeczy. Ontologiczna struktura wartości ujawnia się w podejściu dualistycznym do świata.

O tej strukturze pisał R. Ingarden. On również pozostał przy dualistycznym ujęciu wartości[3]. W jego rozumieniu jest ona relacją pomiędzy przedmiotem a podmiotem. Dlatego wartość nie ma profilu

---

[2] Max Scheler. *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik.* Halle 1921 s. 263 nn.

[3] S. Kowalczyk. *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej.* Lublin 2006 s. 144.

substancjalnego. Nie istnieje ona jednak poza przedmiotem i w oderwaniu od niego. Nie istnieją one same w sobie, jest zawsze wartością czegoś: rzeczy lub osoby.

Ważną rolę w teorii wartości odgrywa podmiot, dla którego rzecz i jej właściwość są z jakiś względów „ważne". Może to być wzgląd użyteczności, piękna, dobra itd. Takie ujęcie wartości według R. Ingardena wydaje się być komplementarne. Można ją nazwać teorią wartości. Ingardenowska koncepcja wartości jest określana ujęciem fenomenologicznym. Nie zależnie jednak od sposobu rozumienia tej teorii jest ona użyteczna w uchwyceniu, czym jest wartość[4].

Nie ma jednak wątpliwości, że natura wartości ujawnia się w jej związku z podmiotem – człowiekiem. Jego postawa wobec wartości potwierdza jej istnienie, ponieważ wartości wywołują zawsze jakąś reakcję. Przez nią wartość potwierdza się w swym istnieniu. Według D. von Hildebranda jest to istnienie idealne. Dlatego wartości są fenomenami, które istnieją w podmiocie moralnym. Przeciwnie do wspominanego filozofa twierdzi Nicolai Hartman. Odrywa on wartość od podmiotu i przyznaje jej istnienie idealne, niezależne od ludzkiej świadomości. Myśliciel ten uważa je za ponadczasowe i ogólne, należą one do struktury bytowej. Takie ujęcie ma swoje źródło w kantowskim transcendentalizmie. Hartman ostatecznie inaczej rozumie strukturę ontologiczną wartości. Jego ujęcie ma charakter techniczny. Jest to próba jej autonomizacji dla ukazania jej specyfiki istnienia.

Pytając o sposób istnienia wartości, warto zwrócić uwagę na rozróżnienie poczynione przez W. Stróżewskiego. W jego ujęciu wartość jest realna, możliwa i idealna. Jako wartość realna jest właściwością konkretnego bytu, względnie jego jakością, procesem, stanem, zdarzeniem. Jako wartość możliwa nie posiada jeszcze istnienia realnego, jest ona potencjalna, może się ona zaktualizować w jakimkolwiek momencie. W końcu jako wartość idealna przybiera formę ideału. Jest to postulowany stan optymalny w zakresie jakieś wartości. Wartość jako ideał jest trudny do zrealizowania, ale jest potrzebny, gdyż wyznacza w swym idealnym kształcie perspektywę ludzkiego działania[5].

W zależności od przedmiotu wartości mogą być podzielone na ekonomiczne, społeczne, etyczne, estetyczne itp. Rozróżnienie to wiąże się z potrzebami człowieka. Wartości wyznaczają także priorytety,

---

[4] *Tamże.* s. 155.
[5] *Tamże*. s. 159.

które układają się w pewną drabinę hierarchiczną. Max Scheler uzależniał na tej drabinie pozycję danej wartości od jej stopnia autonomii. Według niego, u podstaw potrzeb ludzkich stoją wartości zmysłowe, następnie witalne, duchowe i religijne. Nie jest on jednak w tym hierarchicznym porządku konsekwentny, gdyż ważność samych wartości relatywizował na skali potrzeb. W celach metodycznych jednak należy przyjąć jakiś porządek. Subiekt może weryfikować swoje potrzeby i je hierarchizować według jemu znanego kryterium[6].

1. Wartości w ujęciu socjologicznym

Są one ujmowane również relacyjne w odniesieniu do człowieka i jego bycia w świecie. Badanie wartości jest badaniem całości doświadczenia ludzkiego w wymiarze zewnętrznej i wewnętrznej aktywności człowieka. Istnieje wiele definicji wartości: definicje relatywistyczne, subiektywistyczne, racjonalistyczne, pragmatyczne, kulturalistyczne. Cechą wspólną dla tych definicji jest koncentracja na wartości w jej relacyjnym charakterze i jej związku z podmiotem. Wartość w tym ujęciu jest cechą przedmiotu, która kształtuje postawy i zachowania społeczne. Sam przedmiot może mieć różną lokalizację i formę. Jego istnienie dane jest podmiotowi na drodze wartościowania, które ma kształt procesu społecznego. Można zgodzić się z F. Znanieckim[7], że rzecz nabiera swojego znaczenia, gdy wchodzi w sferę życia ludzkiego. Staję się ona na tej drodze wartością społeczną. Według niego każda rzecz ma swoją treść, która istnieje w relacji do podmiotu. W ten sposób wartość zasadza się w dynamicznym wymiarze ludzkiego bytu, w jego kreatywności i obecności w świecie. Każdy przedmiot chociaż istnieje obiektywnie odkrywany jest jako coś, co jest naznaczone „współczynnikiem humanistycznym". Jest on czyjś i w taki sposób istnieje w doświadczeniu człowieka. W takim ujęciu wartość ma charakter poznawczy i jest wynikiem procesu nadawania znaczeń. Wynikiem takiego wartościowania na drodze noetycznej powstaje kultura, która w tym procesie autonomizuje się i zaczyna podtrzymywać znaczenia i je zabezpieczać. Dzieje się to na drodze socjalizacji, która jest niczym innym jak inkulturacją.

---

[6] *Tamże*. s. 160.

[7] F. Znaniecki. *Nauki o kulturze.* Warszawa 1971 s. 284.

Obiektywność wartości jest uwarunkowana stanem kulturowym, czyli kondycją samej kultury. Rzeczywistość kulturowa jest fluktuacyjna, wymaga nieustannej pracy. Kulturaliści tacy jak K. Popper, F. Znaniecki będą widzieć w kulturze „zobiektywizowane treści myślenia". W ujęciu statycznym treści te są niezmienne, dlatego można budować na nich teorie. W praktyce życia są one jednak nieustannie poszerzane, wywyższane, redukowane itd. Wartość zachowuje dynamizm znaczeniowo-treściowy. Można również zaobserwować powstawanie i śmierć wartości.

W tym kontekście można zauważyć różne wymiary wartości. Z punktu widzenia samego podmiotu mogą one być indywidualne, grupowe, społeczne i kulturowe. Wartości indywidualne wyrażają potrzeby ludzkie zarówno psychologiczne jak i fizyczne. Wartości grupowe regulują relacje wewnątrz i na zewnątrz grupy. Kultura zawiera w sobie wartości antropologiczne i ma tę właściwość, że kształtuje tożsamość jednostki[8].

W celach analitycznych można posłużyć się rozróżnieniem dokonanym przez St. Ossowskiego. Rozróżnił on wartości odczuwane od uznawanych. Ten podział wiąże się z poziomem pożądania rzeczy przez podmiot. Wartości odczuwane są to rzeczywiste przedmioty naszych indywidualnych pragnień bądź awersji. Natomiast wartości uznawane nie opierają się na emocjach, są one wyrazem przekonań. Stąd przyjmuje się je na drodze socjalizacji. Są one względnie trwałe i ustabilizowane.

Drugie rozróżnienie, jakie poczynił wspominany socjolog, to podział na wartości uroczyste i codzienne. Wartości uroczyste są wartościami wyższymi, są one darzone grupowym poważaniem i uznaniem. Stąd powinno się je społecznie szanować i manifestować do nich swoje przywiązanie. Te wartości mogą być odczuwane mocniej w określonym czasie i miejscu (uroczystości państwowe, zagrożenie niepodległości itd.)[9]. Natomiast wartości codzienne wiążą się z praktycznymi, rutynowymi, indywidualistyczno-prywatnymi celami poszczególnych jednostek. W ramach tych rozróżnień St. Ossowski zauważa „konflikty niewspółmiernych skal wartości". Są one uwarunkowane zmianami jakie dokonują się w społeczeństwie. W obliczu

---

[8] A. Kłoskowska. *Socjologia kultury.* Warszawa 1981 s. 175.

[9] S. Ossowski. *Z zagadnień psychologii społecznej.* W: *Dzieła*. T. 3. Warszawa 1967 s. 71 i 88.

dysmorficznych tendencji w życiu człowieka skale wartości ulegają nieustannemu procesowi wartościowania. Istnieją również tendencje zmian w samych wartościach i pozycji ważności pomiędzy wartościami. Jest to rozległy problem, stąd nie będziemy się zajmować tymi kwestiami w niniejszym artykule.

2. Patriotyzm jako wartość

Patriotyzm jest wartością w każdym społeczeństwie. Jest częścią kultury danego narodu. Dowodem istnienia tej wartości jest nieustanny proces jej rewitalizacji. Proces ten ma różne źródła. Najczęściej jest nim poczucie zagrożenia tożsamości kultury własnego narodu. W historii Polski można wyróżnić okres zaborów i innych zrywów niepodległościowych, które chociaż kończyły się dla Polski tragicznie, to ich istotną rolą było budzenie świadomości narodowej – patriotycznej. W tym kontekście postawmy pytanie o genezę patriotyzmu jako wartości? Historycznie patriotyzm zrodził się w procesie tworzenia się zrębów kultury narodowej. Zatem, powstawanie patriotyzmu jako wartości wiąże się z pewnego rodzaju procesem historycznym. W tym procesie tworzy się tożsamość narodowa. Tożsamość ta ma charakter ideowy. Dla etyków ideowość oznacza proces wartościowania, który znajduje swój wyraz w aksjologii. Powstawanie wartości w tym ujęciu wiąże się z procesem idealizacji przedmiotów i rzeczy. J. Tischner upatruje źródła aksjologii w platońskiej wizji życia. Wizja ta zamyka się w stwierdzeniu, że „świat, w którym żyjemy, nie jest takim światem jaki może i powinien być”[10]. Stąd pierwotne doświadczenie aksjologiczne zakłada istnienie idealnych form rzeczy. Ten rodzaj pierwotności jest w takim ujęciu pewnym założeniem. Dopiero w aktualizacji tego pierwotnego doświadczenia aksjologicznego rodzi się wartość. Dla J. Tischnera patriotyzm jako wartość przynależy do kategorii „ojczyzny”, czyli miejsca, kultury, języka, pochodzenia. Jest to kategoria tożsamości zarówno grupowej jak i indywidualnej. Sama aktualizacja tej wartości ma charakter dynamiczny. Ona rodzi się i jest nieustannie w procesie rewitalizacji, czyli staje się aktualną. Istotną rolę w tym wariabilnym procesie odgrywa podmiot, a zwłaszcza jego

[10] J. Tischner. *Myślenie według wartości.* Kraków 1994 s. 515.

kondycja psycho-społeczna. Raz jednak rozpoznana wartość powraca do form zaktualizowanych. Cały ten proces wspomniany filozof nazywa myśleniem „według" w tym przypadku wartości patriotyzmu. Takie myślenie wspierane jest trudnymi doświadczeniami człowieka. To co wartościowe wykuwane jest w trudzie i poświęceniu[11].

Dla teoretyków społecznych patriotyzm we współczesnym świecie będzie nieustannie poddawany próbie przez proces globalizacji lub zbytniego upublicznienia myślenia antypatriotycznego. Według pedagogów myślenie jest przedmiotem wychowania, stąd patriotyzm powinien być istotnym elementem całego procesu dydaktycznego. Każdy rodzaj podejścia do patriotyzmu jako wartości naznaczony jest w takim ujęciu resentymentem. Wyraża lęk przed utratą tożsamości związanej z przynależnością do określonego narodu. Reakcją jest romantyczne spojrzenie w przeszłość. Nadzieje związane z wartością patriotyzmu znajdują w takim przypadku potwierdzenie w tym co było. Często oznacza to w konsekwencji zepchnięcie jej w historię. W wymiarze jednostkowym jest to doświadczenie śmierci pewnej tożsamości kulturowej. Polega ona na utracie więzi z całym bogactwem przeszłości, która kładzie się cieniem na teraźniejszość.

Patriotyzm może być wartością wyuczoną, co nie oznacza, że jest przedmiotem doświadczenia jednostkowego. Jako wartość, patriotyzm wiąże się z percepcja kultury, jej stanem i otoczeniem. Jego percepcja opiera się na asercji czyli zdolność przyswajania. Patriotyzm, który dany jest w doświadczeniu, przenika człowieka w różnym stopniu i w różny sposób. Żołnierz walczący za ojczyznę będzie po latach na słowo „Polska" głęboko wzruszony i będzie rozumiał tę wartość. Ona nadaje sens całej jego egzystencji. Człowiek żyjący we względnym pokoju, będzie natomiast nastawiony na siebie i na swoje szanse życiowe. Stąd wynika to, że jest tak wiele postaw patriotycznych i ich przejawów, które występują w historii różnych krajów.

Asercja zawiera w sobie dynamikę wartości, a przede wszystkim związek podmiotu z przedmiotem. Związek ten jest zmienny, przybiera różną siłę lub w ogóle zanika. Wyraża ona także kondycje człowieka i uwarunkowania otoczenia i stanu kultury. Patriotyzm pozostaje jednak wartością pożądaną zwłaszcza przez polityków i sentymentalistów, którzy widzą w nim integrację społeczną.

---

[11] *Tamże.* s. 517.

3. Patriotyzm – wartość – symbol

W analizach społecznych patriotyzmu jako wartość jest rozumiany relacyjnie. Jest on jednym z symboli, który podlegają wymianie.W historii społeczeństw wymiana ta podlegała zmianie od form prostych do bardziej złożonych. Pierwotna prostota wiązała się z ubogością języka, nieskomplikowaną komunikacją, prostym systemem interpretacyjnym zjawisk i rzeczy. Komunikacja ta była często ograniczona religijnym dyskursem, który miał charakter noetyczny i dominujący. Była ona w pewnym sensie zamknięta i klarowna. Wraz z rozrostem form społecznej aktywności i samych społeczeństw rozszerza się wzajemna wymiana, a za nią podążają zmiany w strukturze komunikacji. Znaczenie symboli ulega multiplikacji treściowej, gdyż rozszerzają się konteksty relacji i egzystencji rzeczy oraz zjawisk. Wartości zmieniają swoją dynamikę w wymiarze doświadczenia człowieka. Przybierają one nowe znaczenia, co prowadzi czasem to zatarcia się ich pierwotnej dynamiki relacyjnej. Dla przykładu w Kościele Katolickim znaczenie pierwotne słów o głębokiej treści teologicznej były obłożone anatemą. Po Soborze Watykańskim II Kościół zmienił w tym względzie swoje stanowisko. Sobór ten był nazywany „soborem dialogu". Przyjęto formułę otwartego Kościoła, aby ukazać jego uniwersalność. To otworzyło możliwość większej dowolności w interpretacji i samookreślenia się Kościoła. Konserwatyści katoliccy uznali, że prowadzi to do kryzysu jego tożsamości, co było widoczne w sentymentalnym wspomnieniu kościoła potrydenckiego. Anatema, która strzegła ortodoksji, przestała straszyć. Ale jednocześnie zaginęły granice, które porządkowały hermetyczną komunikację w Kościele[12].

Na płaszczyźnie społecznej objawia się to w kryzysie komunikacyjnym, zauważa się efekt rozmycia, czyli utraty pierwotnych znaczeń przedmiotów wymiany[13]. Ich symboliczny charakter pogłębia się, aż do utraty pierwotnego znaczenia i zmiany treściowej. Jean Baudvillard ma odwagę uznać, że następuje w nowoczesnym społeczeństwie powolna śmierć języka. Jest to ujęcie ogólne i daleko idące, ale zawiera

---

[12] Urs Altermatt. *Katolicyzm a Nowoczesny Świat.* Kraków 1995 s. 9-12.
[13] M. Dziewiecki. *Kryzysk komunikacji wychowawczej w ponowoczesności.* http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/komunikacja_postmodern.html 03.01.2008.

ono w sobie pewien postulat, który można by nazwać poszukiwaniem anatemy, czyli pewnego wyrazu komunikacyjnego, który pozwala zachować jednostce jej tożsamość i określony kierunek więzi. W sytuacji „szumu komunikacyjnego" proces oddalania się ludzi od siebie będzie się pogłębiał[14].

Patriotyzm należy do wartości więziotwórczych. Dlatego wpisuje się on w wyżej opisywanej tendencji komunikacyjnej. Jest on istotnym kanałem wzajemnego porozumienia i wymiany symbolicznej. W sytuacji kryzysu komunikacyjnego spotyka go taki sam los, jak inne istotne wartości dla życia społecznego.

Patriotyzm zawiera w sobie znaczenie o charakterze symbolicznym – miejsca, języka, historii, narodu. Rodzi się on z więzi z tymi wymiarami ludzkiej tożsamości. W dobie rewolucji komunikacyjnej, globalizacji ludzkich zależności i potrzeb, rozwijającej się i dynamizującej się ruchliwości społecznej więzi charakterystyczne dla patriotyzmu ulegają osłabieniu, a nawet czasami rozpadowi. Przykładem może być zauważalny kryzys identyfikacji i tożsamości jednostki. Tożsamość, która się rozpada oznacza pewien rodzaj śmierci, którą można by nazwać śmiercią kulturową. Patrioci jako relikt przeszłości stają się w tych okolicznościach marzycielami, których noce wypełnione są snem o ojczyźnie. Jest to sen o rzeczywistości ludzkiego życia, którego już nie ma. Patriotyzm zamienia się w takim wypadku w idee, która funkcjonuje jedynie w podręcznikach i jest na ustach sfrustrowanych patriotów. Kiedy głosiciele tej idei obudzą się ze snu o ojczyźnie, zostają zaraz wypełnieni lękiem o własną tożsamość i w akcie determinacji, motywowani instynktem samozachowawczym zrywają się do walki, aby ocalić patriotyzm.

Ten opis oddaje jedynie pewien dekadencki sposób widzenia świata. Ale czy można wartości ochronić przed ich śmiercią, zachować ich właściwą treść w komunikacji, uczynić je dynamicznymi w relacjach międzyludzkich? Wychowanie przyszłych obywateli i podtrzymywanie świadomości narodowej jest pewną alternatywą dla postępujących zmian w wymiarze komunikacji międzyludzkiej, która podtrzymuje relacje społeczne. Nie można jednak do końca przewidzieć w jakim kierunku będą postępować dalsze zmiany. Może walka o patriotyzm jest już przegrana i należałoby wywiesić białą flagę,

---

[14] J. Baudrillard. *Wymiana symboliczna i śmierć.* Warszawa 2007 s. 167-168.

aby nie tracić czasu na sentymentalizm społeczny. Może się on także odrodzić. Tego nie można do końca przewidzieć. W doświadczeniu historycznym Polaków wystąpił już kryzys tożsamościowy, który wiązał się z komunistyczną ideologią. Hasła międzynarodówki miały stworzyć nowy porządek ponad podziałami, który zawierał się w sloganie: „proletariusze wszystkich krajów łączcie się". Nowa jedność miała uderzyć przede wszystkim w dawną tożsamość, która była tożsamością narodową. Dlatego komuniści w sposób metodyczny unikali tego słowa, zastępując go słowem lud. Projekt ten jednak poniósł porażkę. Dlatego nie można jednoznacznie stwierdzić, że wartość patriotyzmu przestanie mieć swoje znaczenie w relacjach międzyludzkich.

Patriotyzm jak inne wartości jest w nieustannej defensywie. Jeśli powstaną państwa ponadnarodowe i proces globalizacji wyeliminuje zróżnicowania kulturowe, to może on przestać istnieć w takim znaczeniu jak jest dzisiaj rozumiany i upowszechniany. Nie oznacza to jednak, że przestanie zupełnie istnieć. Należy on do wartości, które na stałe wpisały się w historie ludzkości. Będzie on przechowywany w pamięci ludzkości zwłaszcza tej zapisanej. Jaki kształt będzie miał patriotyzm w przyszłości? W postnowoczesnym świecie posługując się frazeologią Z. Baumana, można wyróżnić różne „strategie nieśmiertelności"[15]. Jednym z nich może być patriotyzm. Może się on odradzać w ruchach społecznych i religijnych. Może być marginalny, ale może także przybrać formę masową. Ten problem wydaje się być otwartym. Istnieją siły społeczne, które dążą do rewitalizacji tej wartości i które chcą ją pobudzić do realnego wpływu na kształt życia jednostki. Tendencje te jednak są silnie uwarunkowane konsumpcyjnym stylem życia. Stąd patriotyzm jest wartością dla elit intelektualnych, które głoszą go na drodze poszukiwania własnej tożsamości.

Reasumując, patriotyzm jest wartością nieograniczoną, gdyż zarówno jego zawartość treściowa i jego znaczenie dla życia jednostki i narodu nieustannie się zmienia. Nie jest on prostą romantyczną wartością, która zajmuje ludzkie serca i nadaje sens życia. Jego istnienie w dzisiejszych uwarunkowaniach zależeć będzie od edukacji oraz troski państwa o symbole patriotyczne.

---

[15] Z. Bauman. *Śmierć i nieśmiertelność – o wielości strategii życia*. Warszawa 1998 s. 16.

PATRIOTISM AS UNRESTRICTED VALUE

S u m m a r y

Patriotism is the unrestricted value because both its material content and meaning for individual and nation are continually changed. The patriotism belongs to the group of bond-creating values. It is not only romantic value but essential bridge of mutual agreement and symbolic exchange. Certainly, existing of the patriotism is conditioned by an education and care of the state for patriotic symbols.

Tłum. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: patriotyzm, symbole patriotyczne, tożsamość narodowa, wartości społeczne
Key words: patriotism, patriotic symbols, national identity, social values